

دعا در دنیای مدرن:

مطالعه رابطه عوامل فرهنگی و اقتصادی مدرن

با دعا در بین مردم شهر شیراز

• مجید موحد^۱
• محمدتقی عباسی شوازی^۲
• مریم هاشم‌پور صادقیان^۳

چکیده:

امروزه بسیاری معتقدند که ورود مدرنیته و عناصر آن به کشورهای مسلمان با فرو کاهش اعتقاد و عمل به مناسک دینی سنتی از جمله دعا همراه شده است. لذا پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه عوامل فرهنگی و اقتصادی مدرن با دعا انجام شده است. بدین منظور ۴۰۰ نفر از افراد بالای ۱۵ سال شهر شیراز طی یک مطالعه پیمایشی مورد مطالعه قرار گرفتند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که از بین عوامل فرهنگی و اقتصادی مدرن، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن و تحصیلات پدر و مادر رابطه معکوس و معناداری با دعا کردن دارند و گونه دعای ذهنی بر حسب محل تولد (شهر-روستا) تفاوت معناداری دارد. نتایج این مطالعه حاکی از آن است که ورود مدرنیته به ایران و همزمان با آن، رشد عوامل مدرن گرچه از سویی نتوانسته اعتقاد به دعا یا میزان آن را کاهش دهد اما آن را به سوی صورتهای فردی شده تری کشانده است.

واژگان کلیدی:

دین، دعا، رسانه‌ها، فرهنگ، اقتصاد، مدرنیته، عرفی شدن

۱. دکترای جامعه‌شناسی دین از دانشگاه پنجاب - چندبگر هندوستان. دانشیار بخش جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز، mmovahed@rose.shirazu.ac.ir

۲. دکترای جامعه‌شناسی از دانشگاه شیراز. استادیار بخش جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز، mtabbasi@rose.shirazu.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد بخش جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز، s.mhashempour@rose.shirazu.ac.ir

مقدمه و طرح مسئله

دین و دین‌داری یکی از خصیصه‌های پایدار و همیشگی جوامع در طول تاریخ زندگی اجتماعی بشر بوده است؛ کمتر مطالعات تاریخی، باستان‌شناختی و انسان‌شناختی جامعه‌ای را در اعماق تاریخ شناسائی کرده‌اند که در آن رگه‌هایی از باورها، مناسک و نمادهای دینی وجود نداشته باشد. انسان‌ها بطور منظم و یا در مواقعی خاص و در قالب ابتدائی‌ترین ادیان (توتم پرستی)، بت پرستی، ادیان چند خدایی تا ادیان جهانی و وحدانی گرایش به پرستش وجودی متعالی و استمداد از او داشته‌اند. حتی امروزه و پس از ظهور و گسترش مدرنیته در جوامع معاصر، نظریه‌ای مورد وفاق در باب سرنوشت و چگونگی حضور و نفوذ دین وجود ندارد. در حالی که برخی از عرفی شدن جوامع در قالب نظریه سکولاریزاسیون دفاع می‌کنند (تایلر^۱، فریزر^۲، مارکس^۳، فروید^۴) برخی دیگر از محققان و نظریه‌پردازان از حضور سرزنده دین سخن می‌گویند (بلا^۵، ۱۹۷۱؛ لاکمن^۶، ۱۹۶۷ و ۱۹۹۰؛ مارتین^۷، ۱۹۶۹ و ۱۹۹۱؛ داگلس^۸، ۱۹۸۳؛ و استارک و بین بریج^۹، ۱۹۸۵)؛ اما در اینکه مدرنیته تأثیراتی را بر ادیان سنتی داشته و آنها را متاثر کرده است، وفاق کلی وجود دارد.

پیدایش مدرنیته، به عنوان شیوه‌ای از زندگی یا سازمان اجتماعی، تمامی ابعاد گوناگون زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده است. صنعتی شدن، شهر نشینی و شهرگرایی، عقل‌گرایی و علم‌گرایی، در بسیاری از اندیشمندان این باور را ایجاد کرد که در عصر مدرن، عوالم دینی رو به اضمحلال می‌روند و مدرنیته نمایش گر نوعی "طلسم‌زدایی و رهایی دنیا" (از قید دین) است. این خط استدلال که دین را به عنوان بازمانده‌ای از گذشته در نظر می‌گیرد که در افق جوامع نوین -در دراز مدت- کم و بیش محکوم به فنا و نابودی است، اصطلاحاً عرفی شدن^{۱۰} دین نامیده می‌شود، یعنی اعتقاد به زوال دین و تضاد بین دین و مدرنیته (جلیلی، ۱۳۸۳). از مهم‌ترین نشانه‌های عرفی شدن در سطح فردی با کاهش میزان دین‌داری و رشد گرایش به ارزش‌های مدرن نشان داده می‌شود. در میان ابعاد مولفه‌های دین‌داری، مولفه‌های عبادی شامل تقید به مناسک فردی و مناسک جمعی، قرار دارند (پویافر و نوا بخش، ۱۳۸۹: ۲۲). از جمله مهم‌ترین مناسک دینی، دعا کردن است. دعا بیان و اظهار عمیق روح است که از مرکز انسانیت و جایی که اشتیاق و آگاهی به ارتباط فرد با منبع این

۱. Taylor

۲. Frazer

۳. Marx

۴. Freud

۵. Bella

۶. Luckman

۷. Martin

۸. Douglas

۹. Stark and Bridge

۱۰. secularisation

جهان وجود دارد برمی‌خیزد. دعا از جریان روح انسان سرچشمه گرفته و با کلماتی عمیق به زبان آورده می‌شود و به سوی فضایی ماورای کلمه حرکت می‌کند (سید فاطمی، ۱۳۸۵: ۲۹۷). لذا آن چه در مرکز توجه این مطالعه قرار گرفته، مسئله اعتقاد به دعا و دعا کردن است؛ مسئله‌ای که نه تنها به عنوان یکی از عناصر مهم دین‌داری است، بلکه به گستردگی جهان و به قدمت تاریخ است و در طول تاریخ، بین مردمان اعصار و سنت‌های فرهنگی و تمدنی به عنوان بخشی از نهاد دین وجود داشته است. در این میان، اعمال عبادی شیعیان در مقایسه با سایر مذاهب اسلامی، بیشتر با دعا کردن پیوند خورده است. دعا‌های شیعه عناصر سیاسی و اجتماعی را در بردارد و به همین دلیل در عرصه‌های مختلف زندگی، بیشتر نمود و اهمیت می‌یابد؛ به علاوه در آمیختگی دعا با باورهای همچون توسل به ائمه معصوم (علیهم السلام) بر اهمیت این امر افزوده است. دعای اسلامی و شیعی به عنوان یک رسانه دینی در خدمت گفت و گوی مستقیم و بی‌میانجی با خداوند است (نجاتی حسینی، ۱۳۹۰: ۱۷). ایران به عنوان کشوری شیعی مذهب شناخته می‌شود و طبیعتاً به دلیل اهمیت دعا در مذهب تشیع، نمودهای بسیاری از اعتقاد به دعا، دعا کردن در شرایط گوناگون، برگزاری مراسم دعاخوانی و... را در خود دارد.

فرآیند جهانی شدن و ورود عناصر مدرنیته به جامعه و فرهنگ ایرانی، از قبیل گسترش استفاده از رسانه‌های مدرن ارتباطی همچون ماهواره و اینترنت، اشتغال روزافزون مادران، گسترش شهرنشینی، بالا رفتن سطح تحصیلات افراد و... این سوال را ایجاد نموده که این عمل و مناسک دینی (دعا کردن) در شرایط جدید چه وضعیتی پیدا کرده و تحت تأثیر این عوامل تا چه اندازه متاثر شده است؟ لذا ضروری است که اثر عوامل فرهنگی و اقتصادی مدرن بر دعا کردن به صورت گسترده‌ای مورد مطالعه قرار گرفته و بررسی شود. آرگایل^۱ و بیت-هالاومی^۲ (۱۹۷۵) معتقدند که دعا کردن باید مورد مطالعه قرار گیرد چرا که به نظر می‌رسد دعا کردن حتی در کشورهای سکولار به عنوان یک پدیده دینی پایدار به قوت خود باقی است (آرگایل و بیت هالاومی به نقل از بنزیگر و دیگران، ۲۰۰۸: ۲۵۷). از این رو این تحقیق به دنبال مطالعه رابطه برخی عناصر مدرنیته با دعا به عنوان یکی از باورها و مناسک دینی است. مطالعه حاضر به دنبال پاسخگویی به سئوالات زیر است:

۱- میزان اعتقاد به دعا و انجام مناسک دعا در بین پاسخگویان چگونه است؟

۲- دعا‌های پاسخگویان بیشتر از چه گونه‌ای است؟

۳- عوامل فرهنگی و اقتصادی مدرن چه رابطه‌ای با عمل دعا کردن و گونه‌های دعا دارند؟

1. Argyle

2. Beit-Hallahmi

پیشینه پژوهش

نوروزی و فرهادیان (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان "بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر دین‌داری جوانان" انجام داده‌اند. این پژوهش بر روی ۳۳۱ نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد تهران و با استفاده از روش پیمایشی صورت گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که متغیرهای مصرف‌گرایی، پایگاه اجتماعی خانواده، استفاده از وسایل ارتباط جمعی و گرایش به مدرنیته با دین‌داری رابطه معنادار و معکوس دارند و متغیرهای مستقل مذهبی بودن والدین و دوستان دارای رابطه معنادار و مستقیم با دین‌داری هستند.

نجاتی حسینی (۱۳۹۲) مطالعه‌ای تحت عنوان "دعا یک کنش اجتماعی دینی-مؤثر، مستمر، فراگیر" انجام داده است. در این مقاله محقق با هدف دریافتن فلسفه دعا، ایده‌ها و مضامین کلیدی دعای دینی معاصر و رگه‌های گفتمانی دعای اسلامی و شیعی موجود و با استفاده از روش تحلیل ثانویه و تحلیل محتوا به سراغ ادبیات دعاپژوهی موجود (لاتین و فارسی) رفته است. برخی از یافته‌های اصلی نشان می‌دهد که از حیث محتوایی و شئون متمایز دعای دینی سه گونه دعا متصور است: دعای ابراهیمی که وجه بارز آن تجلی تعبد و تدین است؛ دعای اسلامی که شأن متمایز آن ایجاد ارتباط با خداوند است و دعای شیعی که خصیصه ممتاز آن تجلی نیاز و عشق، احساس عارفانه، خود آگاهی اجتماعی و ابراز ایدئولوژی است.

نجاتی حسینی (۱۳۹۰) در مطالعه‌ای تحت عنوان "نسبت «خود-دیگری» در گفتمان دعای شیعی" به مطالعه گفتمانی دعا پرداخته است. مفروض این پژوهش این بوده است که «گفتمانی» بودن متن دعای شیعی توانسته است آن را فراتر از یک متن معمولی دینی، به عرصه‌ای برای هویت‌سازی عقیدتی و اخلاقی با پیامدهای فرهنگی-اجتماعی برای مؤمنان تبدیل نماید. این پژوهش از موضع جامعه‌شناسی دینی به سراغ فلسفه اجتماعی دینی رفته و با کوشی هرمنوتیکی در ادبیات اصیل دعای شیعی، انواع نسبت خود و دیگری در بافتار زندگی روزمره دینداران را استخراج کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در گفتمانیت دعای اسلامی، به صورت عام و گفتمانیت دعای شیعی به طور خاص، ظرفیت‌هایی برای شکل دادن نسبت متوازن اخلاقی و اجتماعی خود و دیگری وجود دارد. این نسبت‌ها عبارتند از: خود-وابسته-به-خداوند؛ خود-بر-دیگری؛ خود-با-دیگری؛ خود-از-دیگری؛ خود-برای-دیگری و خود-آماده-برای-دیگری.

موحد و حمیدی زاده (۱۳۸۹) مطالعه‌ای با عنوان "رابطه میان دین‌داری دانشجویان دوره‌ی دکتری دانشگاه شیراز با گرایش و فعالیت علمی آنان" انجام داده‌اند. جامعه آماری این تحقیق، شامل تمامی دانشجویان مشغول به تحصیل در دوره دکتری (۶۲۴ نفر) بوده که به صورت تمام شماری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج توصیفی نشان می‌دهد که بیش از شصت درصد از پاسخ‌گویان از میزان دین‌داری متوسطی برخوردارند؛ هم‌چنین رابطه میان دین‌داری و گرایش علمی

برای پاسخ گویان رابطه معکوس و منفی است، در حالی که این رابطه برای فعالیت علمی مثبت و مستقیم و نشان دهنده ی جهت گیری متفاوت پاسخ گویان نسبت به رابطه علم و دین در قلمرو عین و ذهن است.

موحد و همکاران (۱۳۸۷) در پژوهشی تحت عنوان "دین داری و نگرش مدرن در میان زنان طلبه و دانشجو" به بررسی رابطه دین داری و نگرش مدرن پرداخته اند. این مطالعه با استفاده از روش پیمایشی بر روی دانشجویان زن دانشگاه شیراز انجام شده و حجم نمونه انتخابی ۲۹۴ بوده است. نتایج نشان می دهد که میزان دین داری طلاب زن در تمام ابعاد، در مقایسه با هممتایان خود در دانشگاه بالاتر است و دانشجویان به جز در دو بعد عام گرایی و شهروندی در سایر ابعاد، نگرش مدرن بالاتری داشتند.

سراج زاده (۱۳۷۸) به پژوهشی با عنوان "نگرش و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن" پرداخته است. هدف از این مطالعه بررسی میزان دین داری افراد و به نوعی فراهم آوردن زمینه ای برای آزمون نظریه سکولاریزاسیون بوده است؛ به این منظور ۳۹۱ نفر از دانش آموزان دبیرستانی تهرانی به شیوه نمونه گیری خوشه ای دو مرحله ای انتخاب شده مورد مطالعه قرار گرفته اند. نتایج توصیفی این مطالعه نشان می دهد که نوجوانان مورد مطالعه در دو بعد ناظر به اعتقادات و عواطف دینی، دین دار تر بودند. نتایج نشان می دهد که دین داری و طبقه اجتماعی رابطه معکوس دارند؛ دختران و پسران تفاوت اندکی در میزان دین داری دارند؛ افراد در عین حال که بر حجاب تأکید دارند بر حضور زنان در ورزشگاه ها نیز تأکید دارند که ناشی از ترکیب مدل غربی مدرن شدن با اسلامی شدن است. و نهایتاً نتیجه می گیرد که به سختی می توان سکولار شدن اسلام را پذیرفت.

آپ ساین^۱ و ادواردز^۲ (۲۰۱۲) به پژوهشی تحت عنوان "دعا در فضای مجازی: الهیات معمول مقاصد دعاهایی که در فضای مجازی گذاشته می شود"، پرداختند. محققین در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل تجربی محتوا، ۲۹۰ درخواست دعایی را که در سایت "بگو به کسی برای من" کلیسای انگلستان گذاشته شده بود، مورد بررسی قرار دادند. با استفاده از چارچوب ساین برای تحلیل درخواست‌های مردم در دعاها، ۳ نوع متمایز دعا مشخص شد. نیت دعا، کسی که افراد برایش دعا می کنند و هدف دعا. نتایج نشان می دهد که در خصوص اینکه دعاها برای چه کسی است، بسیاری از درخواست‌های دعا (۵۷٪) برای افراد دیگری بود که نویسندگان دعا آن‌ها را می شناخت، به علاوه نسبت قابل توجهی از دعاها (۳۴٪) برای خود نویسندگان دعا بود. در خصوص

1. Ap Siôn
2. Edwards

نیت دعا، بسیاری از درخواست‌های دعا راجع به بیماری (۲۶٪)، ارتباط (۲۴٪)، کار (۱۹٪)، رشد و پیشرفت (۱۸٪) بوده‌اند. و در خصوص هدف دعا، بسیاری از درخواست‌های دعا کنترل ابتدایی داشتند (۸۴٪) و بقیه کنترل ثانویه (۱۶٪). هم‌چنین، زمانی که نتایج دعای آنلاین با نتایج دعایی که از یک چارچوب استفاده کرده بودند مقایسه شدند، مشاهده شد که نویسندگان دعای آنلاین در اینکه برای چه کسی دعا کنند، نیت دعا و هدف دعا با هم تفاوت دارند.

بنزیگر^۱ و دیگران (۲۰۰۸) مطالعه‌ای تحت عنوان "دعا در یک جامعه سکولار: یک مطالعه تجربی از فعالیت‌های دعاخوانی و تنوعات آن" انجام داده‌اند. مطالعه آن‌ها با هدف بررسی محتوای دعاهایی که مردم هلند می‌کنند و تمیز بین تفاوت‌های دعاها و تنوعات آن‌ها صورت گرفته است. این مطالعه با استفاده از روش پیمایش تعداد ۱۰۰۸ فرد ساکن هلند را مورد مطالعه قرار داده است. نهایتاً ۴ نوع دعا در این تحقیق تشخیص داده شد که عبارتند از: دعای درخواستی، دعای دینی، دعای ذهنی و دعای انگیزشی. محققین با مقایسه این ۴ گونه با انواع دعایی که در سایر مطالعات تجربی یافته شده بودند نشان دادند که دعای درخواستی و دعای دینی به دعا‌های کلاسیکی که در سایر مطالعات از کشورهای کمتر سکولار یافته شده بود شبیه هستند، در حالی که دعا‌های ذهنی و انگیزشی اساساً از سایر انواع دعا متفاوت هستند و می‌توانند به عنوان نمونه‌هایی از دعا در کشورهای سکولار در نظر گرفته شوند.

بیکر^۲ (۲۰۰۸) به مطالعه‌ای تحت عنوان "کشف الگوهای میزان و محتوای دعا" می‌پردازد. این مطالعه فراوانی و محتوای دعاها را مورد بررسی قرار می‌دهد و از داده‌های تجربی پیمایشی که در سال ۲۰۰۵ در خصوص دعا در دانشگاه بیلر انجام شده - یک نمونه تصادفی ملی از بزرگسالان آمریکایی با حجم ۱۷۲۱ نفر - استفاده می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که زنان، افراد آفریقایی - آمریکایی و افراد با درآمد پایین بیش از مردان، سفیدپوستان و افراد با درآمد بالاتر دعا می‌کنند. در خصوص محتوای دعا، افراد آفریقایی - آمریکایی و افراد با سطح درآمد و تحصیلات پایین‌تر، بیشتر علاقه‌مندند که در خصوص خواسته‌هایشان دعا کنند مثل درخواست از خدا برای تأثیر گذاشتن بر سلامتی یا موقعیت مالی‌شان. به علاوه افراد با سطح درآمد پایین‌تر بیشتر علاقه‌مندند که دعا را به عنوان تلاشی برای کسب توجه و رحمت فرامادی و ارتباط خوب با خدا در نظر بگیرند.

مراویگیلیا^۳ (۲۰۰۲) در تحقیقی به بررسی "دعا در میان افراد مبتلا به سرطان" می‌پردازد. هدف این تحقیق، تنظیم ابزاری برای تعیین آداب دعا کردن، تجربه قبلی دعا و نگرش نسبت به دعا در میان افراد سرطانی است. در این تحقیق از یک طرح تحقیق مقطعی استفاده شد تا ۳۲

1 . Banziger
2 . Baker
3 . Meraviglia

فرد بزرگسال (۲۴ زن و ۸ مرد) در ۳ کلینیک تومورشناسی و ۲ کلینیک تابشی مورد بررسی قرار گیرند. مقیاس سنجش دعا برای افراد مبتلا به سرطان توسط نویسنده تنظیم شد و توسط متخصصین از نظر اندازه گیری و مضمون مورد بازبینی قرار گرفت و با اجرای آن بر روی ۳۲ فرد مبتلا به انواع گوناگون سرطان، امتحان شد. سه مقیاس دعا به صورت متعادل با ارتباط متقاعد کننده با خدا همبستگی داشته اند. نتایج نشان می دهد که نمرات بالای میزان دعا کردن با سطوح پایین تحصیلات و پایگاه و درجه بالای ابتلاء به بیماری مرتبط بودند. به علاوه، افرادی که از درجات پایینی از سلامت فیزیکی برخوردار بودند، تجربه دعای بیش تری داشتند.

پولوما^۱ و پندلتون^۲ (۱۹۸۹) به مطالعه ای تحت عنوان "کشف گونه های دعا و تأثیر آن بر کیفیت زندگی" پرداختند. آن ها در یک نظر سنجی به بررسی تأثیر انواع دعا بر شاخص های ۵ نوع کیفیت زندگی پرداختند. ۴ نوع متفاوت از دعا از طریق تحلیل عاملی ۱۵ مورد از آداب دعا نشان داده شدند، هر یک از آن ها به طور متفاوتی به میزان های ۵ کیفیت زندگی مرتبط بودند. نتایج نشان داد که در مجموع ۴ گونه دعاخوان وجود دارد: دعاخوان متأمل (با هدف تجربه حضور خداوند در زندگی و شریک شدن با او)؛ دعاخوان مناسکی (به منظور قرائت متون دینی)؛ دعاخوان استغاثه ای (با هدف برآورده شدن حاجت و نیاز) و دعاخوان محاوره ای (برای طلب هدایت الهی) (یکی فکری و سه تای دیگر زبانی است) به علاوه دعا، مثل مفهوم دین داری به طور واضحی چند بعدی است و به کیفیت زندگی کمک می کند.

چارچوب نظری

در تحقیق حاضر، دعا به عنوان یک اعتقاد و عمل دینی در نظر گرفته شده است که توجه فرد را از مادیات به معنویات رهنمون می کند و فرد با دل کندن از عوالم مادی و قدرت و نفوذ آن ها با خدای خود ارتباطی قلبی و ذهنی برقرار می کند و با اعتقاد به قدرت و توانائی خداوند از او استمداد می طلبد.

یکی از نظریات کلان در جامعه شناسی دین که به دنبال تبیین نقش حضور و اهمیت دین در دنیای مدرن است، نظریات عرفی شدن است که مدعی است هرچه عناصر مدرنیته بیشتر توسعه یابند، ابعاد و عناصر مختلف اعتقاد و عمل مناسک دینی کاهش می یابند. لذا در این تحقیق، نظریات عرفی شدن برای پاسخ گویی به سوال تحقیق به کار گرفته شده است. عرفی شدن به تعبیر همیلتون^۳ (۱۳۹۰)، فرآیند تنزل موقعیت و اهمیت دین نزد فرد در عرصه اجتماع است.

1. Poloma
2. Pendleton
3. Hamilton

دسته ای از نظریه پردازان کلاسیک مانند کنت^۱، مارکس و دورکیم^۲ معتقدند که عرفی شدن فرآیند پیش رونده و فراگیری است که آرام آرام در تمامی جوامع گسترش می یابد. نتیجه نهایی این فرایند، محو کامل دین در عرصه اجتماع و نیز نزد افراد است. برخی دیگر مانند وبر^۳، پارسونز^۴، جانسون^۵، برگر^۶ (در دوره اول زندگی پژوهشی)، استارک و بین بریج معتقدند که دین هیچ گاه به طور کامل محو نمی شود بلکه نقش سنتی خود را از دست خواهد داد و به حاشیه خواهد رفت. برخی دیگر مانند رابرتس^۷، ویلم^۸، بلا، استارک^۹ و فینک^{۱۰} قائل به تغییر شکل دین در دوران مدرن هستند به گونه ای که دین در قالب ادیان جدید، جنبش‌های نوظهور دینی و انواع دین‌های بی کلیسا با دنیای جدید منطبق می شود و نهایتاً آخرین دسته که شامل افرادی چون برگر (در دوره دوم زندگی پژوهشی) و استارک و بین بریج می شود، قائل به احیا و بازیابی مجدد اقتدار و نفوذ دین نزد افراد و در سطح جامعه در دنیای مدرن هستند (پویافر و نوا بخش، ۱۳۸۵: ۱۴-۱۳).

آگوست کنت واضع اصطلاح "جامعه شناسی"، معتقد بود که جوامع سلسله مراحل تکاملی را طی می کنند که طی آن ذهن بشر تکامل می یابد. این مراحل از مرحله ربانی شروع شده و پس از طی مرحله متافیزیکی در حال حاضر به مرحله اثباتی رسیده است. در مرحله ربانی بشر در جستجوی ماهیت ذاتی امور، به ویژه منشأ و غایت زندگی بود و دین بر جامعه مسلط بود (دیلینی، ۱۳۹۳: ۷۸). مرحله متافیزیکی دوران تفکر فلسفی و اعتقاد به نیروهای انتزاعی بود و نهایتاً در مرحله اثباتی با حاکم شدن مدرنیته، علم و دانش مبتنی بر قوانین تجربی و مشاهدات، جایگزین تفکر دینی و فلسفی شده است. لذا در این دوران، دین سنتی اهمیت خود را از دست داده است؛ گرچه انسان به خاطر دوست داشتن چیزی برتر از خود در هر صورت به دینی روی می آورد اما این بار در مرحله اثباتی دین جدید دین انسانیت است.

ماکس وبر^{۱۱} مدرنیزاسیون را فرآیند عقلانی شدن فزاینده در همه عرصه های زندگی و افسون زدایی از جهان می داند و معتقد است که در این دوره کنش عقلانی معطوف به هدف به عنوان کنش مطلوب اجتماعی در نظر گرفته می شود. او با این تعبیر که "جهان نوین خدایانش را رها کرده است" به کاهش تسلط دین در عرصه های مختلف و عقلانی و دنیوی شدن زندگی اشاره می کند

-
1. Comte
  2. Durkheim
  3. Weber
  4. Parsons
  5. Johnson
  6. Berger
  7. Roberts
  8. Willem
  9. Stark
  10. Finke
  11. Max Weber

و حتی صراحتاً از ناسازگاری دین و جهان مدرن سخن می گوید که طی آن "جریان عادی زندگی روزمره، دین را به مبارزه می طلبد" (جلیلی، ۱۳۸۳: ۵۷).

استیو بروس^۱ به عنوان یکی از برجسته ترین طرفداران عرفی شدن، معتقد است که در حال حاضر ما در جامعه ای قرار داریم که نه تنها عملکردهای موسسات مهم اجتماعی بلکه فرهنگ عامه، به شدت در حال عرفی شدن است (بروس، ۲۰۰۶: ۴۵) و آمارها نشان دهنده کاهش مداوم تعداد افرادی است که اعتقادات دینی دارند؛ اعتقاد به وجود خدا، اعتقاد به یک قدرت بالاتر و ... از این رو به تعبیر بروس: "امر مقدس به سمت عرفی شدن پیش می رود" (ووآس^۲ و بروس، ۲۰۰۷: ۵۹) و اگر نمودی از دین نیز بر جای مانده باشد، دینی است که به سمت فردگرایی پیش می رود.

منتقدان نظریه عرفی شدن:

رابرت بلا معتقد است که عرفی شدن یک فرایند واحد نیست. او در تقابل با نظریه های پیشین می گوید نظریه ی دنیا گرایی روز افزون به عنوان افسانه ای که از نظر عاطفی تفسیر منسجمی از واقعیت را به می دهد، تا اندازه ای کارکرد دارد، از آن جا که دین کارکردهای اجتماعی ضروری را بر عهده دارد، دوباره در کانون اشتغالات فرهنگی ما قرار خواهد گرفت (همیلتون، ۱۳۹۰: ۲۸۰).

او تفسیر متقاعد کننده ای از تحول دین بر حسب تمایزات فزاینده اش به منزله نظامی نمادی هماهنگ با تمایزات ساختی در نظام اجتماعی به دست می دهد (تامسون، ۱۳۸۱: ۴۶). در این تحول، این وضعیت دینی بشر نیست که تغییر می کند، بلکه صرفاً نظام نمادی او تغییر می یابد و در واقع سیر این تحول از نماد سازی متراکم به نماد سازی متمایز در جریان است. در مراحل اولیه دین، مفاهیم دینی و نظم اجتماعی آن قدر به هم آمیخته بودند که تقریباً انتقاد از نظم اجتماعی از منظر دینی غیر ممکن بود. به نظر بلا در مرحله جدید، بشر با توجه به توانایی اش در نماد سازی، و نیز آمادگی بیشتر در گزینش نماد های متنوع تر، خود آگاه می شوند (تامسون، ۱۳۸۱: ۴۳). او این احتمال را می پذیرد که دین به امری فردی مبدل شود اما می گوید با وجود این بعید به نظر می رسد که نماد سازی جمعی از امور گریز ناپذیر مهم زندگی به زودی محو می شود (تامسون، ۱۳۸۱: ۴۴).

دیوید مارتین در مقابل هواداران نظریه عرفی شدن قرار دارد و به آن ها هشدار می دهد که به افزایش اعتقادات دینی در جامعه توجه کنند. او سکولاریزاسیون را یک روند خطی و بازگشت ناپذیر نمی داند و بر آن است که جریان سکولاریزاسیون از سویی در جوامع گوناگون غربی اشکال و شدت

1. Steve Bruce
2. Voas

و ضعف‌های متفاوتی به خود گرفته و از انحصار طلبی شروع شده و به سمت پلورالیسم دینی بسیار وسیع پیش می‌رود (ویلیم، ۱۳۷۷: ۱۳۴) و از سوی دیگر یک جنبش ضد دینی است که تحت شرایط خاصی و به عنوان پاسخی به اشکال خاصی از ادیان (کاتولیک فرانسوی و ارتودکس روسی) ظهور کرده و پس از آن به مناطقی که بافت و زمینه مسیحی نداشتند منتقل شده است (مارتین، ۲۰۱۱: ۱۰۶).

گریس دیوی^۱ معتقد است که نظریه عرفی شدن، شرکت نامنظم و غیر فعالانه در موسسات دینی را نشانه کاهش اهمیت دین می‌داند حال آنکه ضرورت دین در دنیای معاصر را باید در جای دیگری جست و جو نمود. به تعبیر او "در حالی که اروپایی‌ها گرایش کم تری به حضور در موسسات دینی دارند اما آن‌ها سیرت دینی خود را از دست نداده‌اند (دوکر، ۲۰۱۱: ۶). او با طرح مفهوم "دین جایگزین" تلاش می‌کند نشان دهد که گرچه دین نمودهای آشکار کم تری دارد اما در مواقعی که افراد، نیازمند حالات معنوی هستند هم چنان وجود دارد. در واقع، امروزه حرکتی به سمت "ایمان بدون تعلق"^۲ در جریان است - یعنی مردم اعتقاد خویش را به خداوند یا یک نیروی متعالی حفظ می‌کنند، اما بیرون از صورت‌های نهادی شده دین با این ایمان زندگی می‌کنند (گیدنز، ۱۳۸۹: ۸۰۰).

پیتر برگر هم چنان که پیش از این اشاره شد در دوره اول زندگی پژوهشی خود به دفاع سرسختانه از نظریه‌هایی پرداخت که قائل به حاشیه رفتن دین در عصر مدرن بودند، اما پس از آن از این موضع عدول کرد و عقاید جدیدش را در کتاب "افول سکولاریسم" (۱۹۹۹) بیان کرد. به اعتقاد او دنیای امروز به اندازه گذشته دینی است و تحولات جهان نشان می‌دهد که عرفی زدایی به اندازه عرفی شدن در دنیای جدید وجود دارد (کرمی پور، ۱۳۸۸: ۱۵۹) و مدرنیته ضرورتاً به افول دین یا اصطلاحاً عرفی شدن، نمی‌انجامد. در دنیای مدرن آن چه تغییر می‌کند عبارت است از شیوه دین داری یعنی این که باورهای دینی بر قطعیت و جزم سابق استوار نیستند. اما به هر حال، دین داری از میان مردم برچیده نمی‌شود. تنها اروپای غربی و قشر روشنفکری که دارای تحصیلات بالای غربی، به ویژه در رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی هستند، در این امر استثنا هستند. از این رو پدیده عرفی شدن، پدیده‌ای جهان شمول نیست بلکه بیشتر یک پدیده غربی است؛ و قابل تعمیم به کل جهان نیست (یوسف زاده، ۱۳۸۸: ۱۴۷). لذا برگر معتقد است که میزان تأثیر مدرنیته و عرفی شدن در مناطق مختلف متفاوت بوده است و این گوناگونی حتی در سطوح اجتماعی و فردی هم مشاهده می‌شود. تأثیر دنیوی شدن بر شهرنشینان، افراد دارای تحصیلات بالا و زنان شاغل بیش

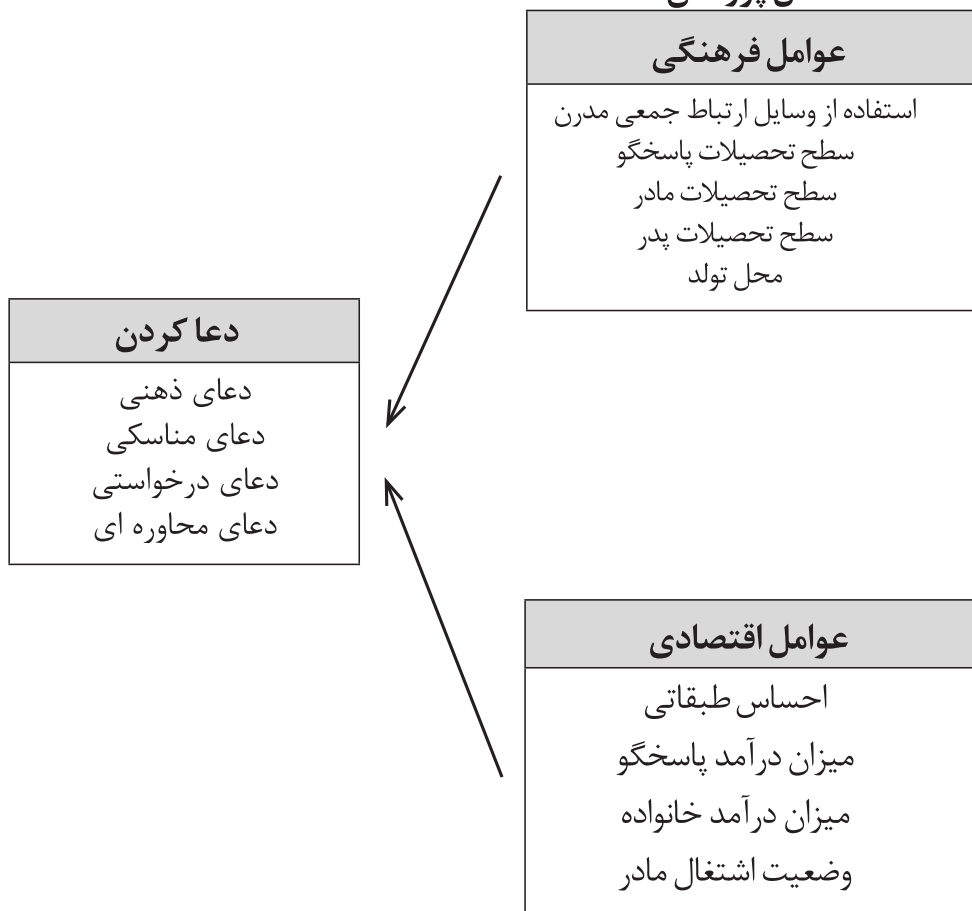
1. Grace Davie

2. Beileiving without belonging

از روستاییان، افراد داری تحصیلات پایین و زنان خانه دار است (تامسون، ۱۳۸۱: ۴۰ و ۳۹). عامل موثر دیگر در تأثیر پذیری از مدرنیته طبقه اجتماعی است. اصولاً طبقه اجتماعی و اقتصادی در جامعه مدرن معنا می یابد و به معنای گروه بزرگی از کسانی است که در منابع و امکانات اقتصادی مشترکی سهیم هستند؛ این منابع در برگیرنده مالکیت ثروت همراه با شغل بوده، تا حد زیادی جنبه اکتسابی داشته و مبتنی بر پیوندهای کلان غیر شخصی است (گیدنز، ۱۳۸۹: ۴۰۹).

همچنان که ملاحظه شد متناسب با دیدگاه‌های نظری متفاوتی که نسبت به عرفی شدن در عصر حاضر وجود دارد، نگرش نسبت به تأثیر مدرنیته در کاهش یا افزایش امور و مناسک دینی از قبیل دعا کردن در نیز متفاوت می شود. از این رو در این مطالعه به دنبال بررسی میزان اعتقاد و عمل به دعا در بین مردم شهر شیراز هستیم تا چگونگی رابطه آن را با برخی از عناصر مدرنیته مشخص کنیم.

مدل پژوهش

فرضیات پژوهش

۱. بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن و دعا کردن (و گونه های آن) رابطه وجود دارد.
۲. بین سطح تحصیلات (پاسخگو- پدر- مادر) و دعا کردن (و گونه های آن) رابطه وجود دارد.
۳. بین احساس طبقاتی و دعا کردن (و گونه های آن) رابطه وجود دارد.
۴. بین وضعیت اشتغال مادر و دعا کردن (و گونه های آن) رابطه وجود دارد.
۵. بین محل تولد و دعا کردن (و گونه های آن) رابطه وجود دارد.
۶. بین میزان درآمد (پاسخگو- خانواده) و دعا کردن (و گونه های آن) رابطه وجود دارد.

روش پژوهش

این پژوهش به روش کمی و با استفاده از تکنیک پیمایش^۱ به انجام رسیده است. جامعه آماری مورد مطالعه در این تحقیق، شامل کلیه افراد بالای ۱۵ سال، اعم از زن و مرد ساکن شهر شیراز (جمعا ۹۳۳۲۰۹۳۴) می باشد. حجم نمونه براساس فرمول کوکران و جدول لین^۳ (لین، ۱۹۷۸) ۴۰۰ نفر تعیین شد که به شیوه نمونه گیری خوشه ای متناسب با حجم جمعیت هر منطقه انتخاب شدند. این نمونه گیری از نظر اجرا به صورت چند مرحله ای اجرا شد که طی آن پس از تقسیم بندی شهر شیراز به ۹ منطقه مطابق مناطق شهرداری، در هر منطقه بلوک‌هایی به طور تصادفی انتخاب شده و در نهایت افراد به صورت تصادفی از بلوک‌ها انتخاب شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها در این مطالعه پرسشنامه بوده است. متغیرهای مستقلی که در این تحقیق در نظر گرفته شده اند عبارتند از محل تولد، وضعیت اشتغال مادر پاسخگو، سطح تحصیلات پاسخگو، سطح تحصیلات پدر، سطح تحصیلات مادر، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن میزان درآمد پاسخگو، میزان درآمد خانواده و احساس طبقاتی.

اعتقاد به دعا کردن: اعتقاد به دعا با یک سوال در سطح سنجش اسمی (بلی/خیر) سنجیده شد و چون نتایج واریانس لازم را نداشت فقط در حد توصیف در نتایج آورده شد.

دعا کردن: متغیر وابسته در این مطالعه "عمل دعا کردن" می باشد که با استفاده از گونه‌های دعا (ذهنی، مناسکی، درخواستی و محاوره ای) سنجیده شده است. جهت سنجش فراوانی دعا کردن به طور روزانه، مطابق تحقیق مراویگیلیا (۲۰۰۲) از یک سوال با مقیاس ترتیبی از ۰ تا مداوم (۰، ۱، ۲، ۳، ۴ و مداوم) استفاده شده است. به منظور سنجش گونه‌های دعا از پرسشنامه گونه‌های

1. Survey

۲. براساس آمار ارائه شده سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ برگرفته از سازمان ملی آمار.

3. Lin

دعا برگرفته از مطالعه پولوما و پندلتون (۱۹۸۹) و مراویگیلیا (۲۰۰۲)، با اندک تغییراتی استفاده شده است.

گونه دعای ذهنی^۱ در بردارنده ارتباط صمیمانه و شخصی با خداست (پولوما و پندلتون، ۱۹۸۹: ۴۷). گونه دعای مناسکی^۲ به دنبال سنجش از حفظ خوانی دعاها در دسترس بر مبنای حافظه است (پولوما و پندلتون، ۱۹۸۹: ۴۷). دعای درخواستی^۳ درصد برآوردن نیازهای مادی خود و دوستان است و نهایتاً دعای محاوره‌ای^۴ سبک گفتگویی را با عناصر درخواستی کم تر انتزاعی در هم می‌آمیزد (پولوما و پندلتون، ۱۹۸۹: ۴۷) (میزان پایایی^۵ این متغیرها در جدول شماره ۱ آمده است).

جهت اطمینان از روایی^۶ مقیاس‌ها و سئوال‌ات پرسشنامه ساخته شده، از روایی صوری^۷ بهره گرفته شده است. مقیاس‌ها و سئوال‌ات را اساتید و دانشجویان جامعه شناسی ارزیابی و تأیید کردند همچنین در مطالعات قبلی خارجی نیز مورد استفاده بوده است.

جدول شماره (۱) نتایج آزمون ضریب آلفای کرونباخ برای مقیاس‌ها

مقیاس	تعداد گویه	آلفای کرونباخ
دعای ذهنی	۴	۰/۸۲
دعای مناسکی	۵	۰/۶۹
دعای درخواستی	۳	۰/۶۸
دعای محاوره‌ای	۴	۰/۷۶
همه گونه های دعا	۱۷	۰/۸۲

یافته‌های توصیفی:

هدف این بخش ارائه توصیفی از ویژگی‌های نمونه آماری تحقیق به همراه شاخص‌های گرایش

1. Meditative
2. Ritual
3. Petitionary
4. Colloquial
5. Reliability
6. Validity
7. Face validity

به مرکز و یا شاخص‌های گرایش به پراکندگی است که در ادامه می‌آید.

جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که از ۴۰۰ نفر نمونه آماری لحاظ شده در این مطالعه، ۴۱/۸ درصد مرد و ۵۸/۳ درصد زن می‌باشند. بیشترین تعداد افراد (۲۶/۲۵ درصد) در رده سنی ۲۰-۲۵ سال و کم‌ترین تعداد آن‌ها (۱/۵ درصد) در رده سنی بالای ۶۱ سال بوده‌اند. میانگین سنی پاسخگویان نیز در حدود ۳۲ سال بوده است. ۴۷/۸ درصد از پاسخگویان مجرد و ۵۱/۸ درصد نیز متأهل می‌باشند. هم‌چنین از نظر سطح تحصیلات، بیشترین تعداد افراد (۳۴ درصد) دارای تحصیلات لیسانس و کم‌ترین تعداد (۰/۵ درصد) در سطح بی‌سواد بوده‌اند. سطح تحصیلات پدر اکثر پاسخگویان (۴۲/۲۵ درصد) در سطح راهنمایی و متوسطه بوده و سطح تحصیلات پدر کم‌ترین تعداد آن‌ها (۲/۲۵ درصد) در سطح بالاتر از لیسانس بوده است. سطح تحصیلات مادر بیشترین تعداد افراد (۴۸/۲۵ درصد) در سطح راهنمایی و متوسطه و سطح تحصیلات مادر کم‌ترین تعداد آن‌ها (۰/۵ درصد) بالاتر از سطح لیسانس بوده است. بیشترین تعداد پاسخگویان (۶۹/۸ درصد) ساکن مرکز استان و کم‌ترین آن‌ها (۱۳/۸) ساکن روستا بوده‌اند. پاسخگویان از نظر وضعیت اشتغال، اکثراً (۵۶/۳ درصد) شاغل بوده‌اند. از کل حجم نمونه تنها مادر (۷ درصد) از پاسخگویان، شاغل و مادر سایرین خانه‌دار بوده‌اند. بیشترین پاسخگویان (۵۴/۶ درصد) خود را در طبقه متوسط و کم‌ترین آن‌ها (۰/۵ درصد) خود را در طبقه بالای بالا ارزیابی کرده‌اند. ۳۵/۲۵ درصد از پاسخگویان بدون درآمد بوده‌اند و از میان افراد دارای درآمد، اکثریت پاسخگویان (۲۱ درصد) دارای سطح درآمد بین ۵۰۰ هزار تا یک میلیون تومان و کم‌ترین آن‌ها (۰/۳ درصد) دارای درآمد بالاتر از سه میلیون تومان بوده‌اند. میانگین درآمد پاسخگویان نیز در حدود ۵۲۳ هزار تومان بوده است. سطح درآمد خانواده اکثر پاسخگویان (۲۶/۵ درصد) نیز بین یک میلیون تا یک و نیم میلیون تومان و کم‌ترین آن‌ها (۱/۵ درصد) بیش از سه میلیون تومان بوده است. میانگین درآمد خانواده پاسخگویان ۱۲۰۰۰۰۰ تومان بوده است.

جدول شماره (۲) توصیف فراوانی و درصد ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه

ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه	فراوانی	درصد	ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه	فراوانی	درصد
میزان تحصیلات مادر					
جنس					
مرد	۱۶۷	۴۱/۸	بی سواد	۴۱	۱۰/۳
زن	۲۳۳	۵۸,۳	ابتدایی	۴۰	۱۰
سن			راهنمایی و متوسطه	۱۹۳	۴۸/۲۵
پایین تر از ۲۰ سال	۳۱	۷/۷۵	دیپلم	۱۰۲	۲۵/۵
۲۰-۲۵	۱۰۵	۲۶/۲۵	کاردانی	۱۰	۲/۵
۲۶-۳۰	۸۳	۲۰/۷۵	کارشناسی	۱۲	۳
۳۱-۳۵	۸۲	۲۰/۵	فوق لیسانس و دکترا	۲	۰/۵
۳۶-۴۰	۲۹	۷/۲۵	وضعیت اشتغال مادر		
۴۱-۴۵	۱۷	۴/۲۵	خانه دار	۳۳۶	۸۴
۴۶-۵۰	۲۱	۵-۲۵	شاغل	۲۸	۷
۵۱-۶۰	۲۶	۶/۵	احساس طبقاتی		
۶۱ به بالا	۶	۱/۵	بالای بالا	۲	۰/۵
وضعیت تأهل			بالا	۱۴	۳/۵
مجرد	۱۹۱	۴۷/۸	بالای پایین	۱۱	۲/۸
متأهل	۲۰۷	۵۱/۸	متوسط بالا	۹۲	۲۳
میزان تحصیلات			متوسط	۲۱۸	۵۴/۵
بی سواد	۲	۰/۵	متوسط پایین	۴۵	۱۱/۳
ابتدایی	۹	۲/۲۵	پایین	۱۸	۴/۵
راهنمایی و متوسطه	۲۹	۷/۲۵	درآمد پاسخگو		
دیپلم	۱۲۶	۳۱/۵	۰ تا ۵۰۰ هزار تومان	۱۹۵	۴۹
کاردانی	۶۳	۱۵/۷۵	۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون تومان	۸۳	۲۰/۸
لیسانس	۱۳۶	۳۴	۱ تا ۱/۵۰۰ میلیون تومان	۱۷	۳/۴
فوق لیسانس و دکترا	۲۸	۷	۱/۵۰۰ تا ۲ میلیون تومان	۱۴	۳/۵
محل تولد			۲ تا ۳ میلیون تومان	۴	۱
روستا	۵۵	۱۳/۸	بیش از ۳ میلیون تومان	۱	۰/۳
شهرستان	۶۶	۱۶/۵	بدون درآمد	۱۴۱	۳۵/۲۵
مرکز استان	۲۷۹	۶۹/۸	درآمد خانواده		
میزان تحصیلات پدر					
بی سواد	۲۶	۶/۵	۰ تا ۵۰۰ هزار تومان	۴۲	۱۰/۵
ابتدایی	۳۴	۸/۵	۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون تومان	۱۰۶	۲۶/۵
راهنمایی و متوسطه	۱۶۹	۴۲/۲۵	۱ تا ۱/۵۰۰ میلیون تومان	۴۳	۱۰/۷۵
دیپلم	۱۰۹	۲۷/۳	۱/۵۰۰ تا ۲ میلیون تومان	۳۵	۸/۷۵
کاردانی	۲۴	۶	۲ تا ۳ میلیون تومان	۱۵	۳/۷۵
لیسانس	۲۹	۷/۲۵	بیش از ۳ میلیون تومان	۶	۱/۵
فوق لیسانس و دکترا	۹	۲/۲۵			

هم چنانکه در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود، در این مطالعه از بین ۴۰۰ نفر که کل حجم نمونه را تشکیل می‌دهند، اکثریتی معادل ۹۸/۵ درصد به دعا کردن اعتقاد دارند. و این امر حاکی از آن است که اکثریت قریب به اتفاق پاسخگویان در سطح اعتقادی به دعا باور دارند و هنوز باورها در این عرصه دستخوش فروکاهش یا تغییر و تحول نگرفته است.

جدول شماره (۳) توزیع فراوانی و درصد اعتقاد به دعا کردن

اعتقاد به دعا کردن	فراوانی	درصد
معتقد	۳۹۴	۹۸/۵
غیر معتقد	۵	۱/۳

جدول شماره ۴ نشان گر توزیع فراوانی و درصد میزان دعا کردن پاسخگویان است. بیشترین تعداد پاسخگویان (۵۲/۳ درصد) به طور مکرر در طول روز مشغول دعا کردن و کمترین تعداد افراد (۲/۳ درصد) اصلا در طول روز دعا نمی‌کنند.

هم چنین این جدول نشان دهنده توزیع فراوانی و درصد طول زمانی دعا کردن است. همان طور که می‌بینیم، بیشترین تعداد افراد (۶۸/۳ درصد) مدت زمانی بین ۱۰ تا ۱ دقیقه و کمترین تعداد افراد (۰/۳ درصد) مدت زمانی بین ۳۰ تا ۴۰ دقیقه را به دعا کردن اختصاص می‌دهند. میانگین مدت زمان دعا کردن نیز در حدود ۹ دقیقه می‌باشد.

جدول شماره (۴) توزیع فراوانی و درصد ویژگی‌های دعا کردن

فراوانی دعا کردن	فراوانی	درصد
اصلا	۹	۲/۳
یک بار	۴۰	۱۰
دو بار	۲۳	۵/۸
سه بار	۷۴	۱۸/۵
چهار بار	۳۸	۹/۵
مکرر	۲۰۹	۵۲/۳
جمع	۳۹۳	۹۸/۴
طول زمانی دعا کردن		
۱-۱۰ دقیقه	۲۴۳	۶۸/۳
۱۰-۲۰ دقیقه	۵۰	۱۲/۵
۲۰-۳۰ دقیقه	۱۵	۳/۸
۳۰-۴۰ دقیقه	۱	۰/۳
۴۰-۶۰ دقیقه	۶	۱/۵
۶۰ دقیقه به بالا	۲	۰/۶
جمع	۳۱۷	۸۷

جدول شماره ۵ توزیع فراوانی و درصد میزان دعا کردن پاسخگویان به تفکیک گونه‌های دعا را نشان می‌دهد. هم‌چنان که می‌بینیم اکثریت پاسخگویان سطح متوسطی از پای بندی به دعای مناسکی ۶۴ درصد، دعای درخواستی (۶۸/۳ درصد)، دعای محاوره‌ای (۸۶ درصد) و دعای ذهنی (۶۷ درصد) داشته‌اند.

جدول شماره (۵) توزیع فراوانی و درصد میزان دعا کردن پاسخگویان به تفکیک گونه‌های دعا

انواع گونه‌های دعا				میزان
دعای مناسکی	دعای درخواستی	دعای محاوره‌ای	دعای ذهنی	
۷۶	۵۳	۵۶	۴۳	کم
۱۹٪	۱۳/۳٪	۱۴٪	۱۰/۸٪	
۲۵۶	۲۷۳	۳۴۴	۲۶۸	متوسط
۶۴٪	۶۸/۳٪	۸۶٪	۶۷٪	
۶۸	۷۴	۰	۸۹	زیاد
۱۷٪	۱۸/۵٪	۰٪	۲۲/۳٪	
۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	جمع
۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	۱۰۰٪	

جدول شماره ۶ نشان دهنده توزیع درصدی پاسخ به هر یک از موارد طیف گونه‌های دعا است. هم‌چنان که ملاحظه می‌شود از بین پاسخگویان، تنها در حدود ۱۲/۵ درصد افراد بیشتر اوقات با دیگران و با اعضای خانواده دعا می‌کنند. ۵۱/۳ درصد از افراد اظهار داشته‌اند که هیچ‌گاه با روحانی مسجد دعا نمی‌کنند و تنها ۱۵ درصد بوده‌اند که بیشتر اوقات با روحانی مسجد دعا می‌کنند؛ لذا این گویه پایین‌ترین میانگین (۱/۴۲) را دارد.

در گونه دعای درخواستی، بیشترین دعا که در بیشتر اوقات انجام می‌شود (۵۰/۳ درصد)، دعا برای نیازهای مادی با میانگین (۲/۵۴) می‌باشد.

در گونه دعای محاوره‌ای، درخواست یاری از خداوند در تصمیم‌گیری‌ها، بالاترین میانگین (۳/۶۰) را دارد. ۹۰ درصد پاسخگویان اظهار داشته‌اند که بیشتر اوقات از خداوند در تصمیم‌گیری‌هایشان یاری می‌جویند. فکر کردن به خداوند هنگام آرامش بالاترین میانگین (۲/۹۵) را در گونه دعای ذهنی، به خود اختصاص داده است.

جدول شماره (۶) توزیع درصد پاسخ پاسخگویان به هر یک از گویه های طیف گونه های دعا

گونه های دعا	گویه های گونه های دعا	هیچ گاه	گاهی اوقات	بیشتر اوقات	میانگین
مناسکی	دعا کردن با دیگران	۴۰/۶	۴۷	۱۲/۶	۱/۵۹
	دعا کردن با اعضا خانواده	۴۷/۱	۴۰/۵	۱۲/۵	۱/۵۱
	دعا کردن با روحانی مسجد	۵۱/۳	۳۳/۵	۱۵	۱/۴۲
	قرائت دعا از حفظ	۱۸/۱	۲۸/۸	۴۸/۸	۲/۳۹
	قرائت دعا از روی کتاب های دعا یا از رادیو و تلویزیون	۳۰	۳۲/۵	۳۷/۵	۲/۰۷
درخواستی	دعا برای احساس نگرانی نسبت به بیماری	۳۲/۵	۳۴	۳۳/۳	۲/۰۲
	دعا برای نیازهای مادی ضروری	۱۶/۸	۳۳	۵۰/۳	۲/۵۴
	دعا برای بهبود علایم بیماری	۲۸/۲	۳۵/۳	۳۶/۱	۲/۱۴
معاورده ای	حرف زدن با خدا یا زبان خود	۲/۳	۱۰/۵	۸۷/۳	۳/۴۷
	درخواست بخشش گناهان از خدا	۴/۸	۷	۸۸/۲	۳/۵۰
	درخواست باری از خداوند در تصمیم گیری ها	۲/۸	۶	۹۰	۳/۶۰
	شکر گزاری خداوند به خاطر نعمت ها	۳/۸	۸/۸	۸۷/۳	۳/۵۲
	فکرکردن به خدا هنگام آرامش	۶	۲۶/۳	۶۷/۵	۲/۹۵
ذهنی	وقت صرف کردن برای احساس حضور خدا در زندگی	۱۴	۳۱/۸	۵۴	۲/۶۴
	صرف وقت برای عبادت و ستایش خداوند	۱۰	۲۳/۳	۶۶/۸	۲/۸۸
	گوش فرا دادن به دستورات خداوند	۹/۳	۲۲	۶۸/۶	۲/۹۴

جدول شماره ۷ نشان دهنده توزیع فراوانی و درصد استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن است. وسایل ارتباطی مورد نظر شامل ماهواره، اینترنت، موبایل و فیلم و سی دی می باشد. همان طور که ملاحظه می شود، در نمونه مورد مطالعه بیشترین میزان استفاده از این وسایل با ۶۶/۳ درصد در سطح متوسط می باشد.

جدول شماره (۷) توزیع فراوانی و درصد استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن

استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن	
کم	۶۵ ۱۶/۳٪
متوسط	۲۶۵ ۶۶/۳٪
زیاد	۷۰ ۱۷/۵٪
جمع	۴۰۰ ۱۰۰٪

یافته‌های استنباطی:

به منظور بررسی رابطه سطح تحصیلات، میزان درآمد و وسایل ارتباط جمعی مدرن با گونه‌های دعا، از آزمون همبستگی پیرسون^۱ استفاده شد، که نتایج آن در جدول شماره ۸ آورده شده است. همان طور که می‌بینیم سطح تحصیلات پدر با گونه دعای درخواستی با مقدار همبستگی (۰/۱۳۰-) در سطح بیش از ۹۹ درصد اطمینان رابطه منفی و معنادار دارد؛ بدین معنا که با افزایش سطح تحصیلات این گونه دعا کردن نیز کاهش می‌یابد. سطح تحصیلات مادر با گونه دعای مناسکی با مقدار همبستگی (۰/۱۰۶-) در سطح ۹۵ درصد اطمینان رابطه مثبت و معنادار و با همه انواع دعا با مقدار همبستگی (۰/۱۰۹-) رابطه منفی و معناداری دارد و این بدان معناست که با افزایش سطح تحصیلات مادر گونه دعای مناسکی افزایش و همه گونه‌های دعا به طور کلی، کاهش می‌یابند. استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن با گونه دعای مناسکی با مقدار همبستگی (۰/۲۵۲-) و در سطح بیش از ۹۹ درصد اطمینان با گونه دعای ذهنی با مقدار همبستگی (۰/۱۸۲-) و در سطح بیش از ۹۹ درصد اطمینان دارای رابطه منفی و معناداری است. شایان ذکر است که سطح تحصیلات پاسخگو و میزان درآمد پاسخگو و خانواده رابطه معناداری با هیچ یک از گونه‌های دعا کردن نداشتند.

جدول شماره (۸) آزمون رابطه سطح تحصیلات، میزان درآمد و استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن با گونه‌های دعا و عمل دعا کردن

نام متغیر	گونه‌های دعا	مناسکی	درخواستی	محاوره ای	ذهنی	عمل دعا کردن (کل)
سطح تحصیلات	پاسخگو	۰/۰۲۲	-۰/۰۶۵	-۰/۰۶۶	-۰/۰۵۲	-۰/۰۵۰
	پدر	-۰/۰۲۵	-۰/۱۳۰**	-۰/۰۲۷	-۰/۰۸۸	-۰/۰۹۳
	مادر	۰/۱۰۶*	-۰/۰۶۷	-۰/۰۳۰	-۰/۰۹۴	-۰/۱۰۹*
درآمد	پاسخگو	-۰/۰۵۴	۰/۰۷۲	۰/۰۴۷	۰/۰۲۸	۰/۰۲۴
	خانواده	-۰/۱۱۷	-۰/۰۱۱	-۰/۰۶۲	-۰/۰۵۷	-۰/۰۹۴
استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن	پاسخگو	-۰/۲۵۳**	۰/۰۱۵	-۰/۰۸۰	-۰/۱۸۳**	-۰/۱۹۲

* $p < .05$; ** $P < .000$

1. Pearson correlation

جدول شماره ۹ نشان دهنده آزمون تفاوت گونه‌های دعا بر حسب طبقه اجتماعی، وضعیت اشتغال مادر و محل تولد می‌باشد. به منظور بررسی تفاوت گونه‌های دعا بر حسب طبقه اجتماعی از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه^۱ استفاده شده است. همچنان که مشاهده می‌شود تفاوت معناداری بین گونه‌های دعا بر حسب طبقات اجتماعی بالا، متوسط و پایین وجود ندارد. از آن جایی که دو متغیر وضعیت اشتغال مادر و محل تولد دو شقی بوده‌اند، جهت بررسی تفاوت گونه‌های دعا بر حسب این دو متغیر از آزمون تی تست^۲ استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد که تفاوت مشاهده شده بین میانگین اشتغال و عدم اشتغال مادر بر اساس آزمون T در سطح بالاتر از ۹۵ درصد اطمینان معنادار نیست. هم‌چنین تفاوت موجود بین میانگین تولد در شهر و روستا بر اساس آزمون ذکر شده در سطح بالاتر از ۹۵ درصد اطمینان، تنها در مورد گونه دعای ذهنی با مقدار ۱/۹۸۳ معنادار است.

جدول شماره (۹) آزمون تفاوت گونه‌های دعا بر حسب طبقه اجتماعی، وضعیت اشتغال مادر و محل تولد

نام متغیر	مناسکی	درخواستی	محواره ای	ذهنی	عمل دعا کردن (کل)
طبقه اجتماعی	F= ۲/۵۸۷	F= ۰/۳۷۶	F= ۰/۰۴۲	F= ۰/۹۴۶	F= ۰/۳۴۰
وضعیت اشتغال مادر	T= ۰/۱۶۴	T= ۰/۸۳۴	T= ۰/۸۴۳	T= ۰/۵۲۸	T= ۰/۸۵۸
محل تولد	T= ۱/۳۹۳	T= ۱/۱۸۹	T= ۰/۵۰۱	۱/۹۸۳* T=	T= ۱/۹۰۰

*p < .۰۵ ; **P < .۰۰۰

بحث و نتیجه گیری

مقاله حاضر با هدف مطالعه رابطه عوامل فرهنگی-اقتصادی مدرن با اعتقاد و عمل دعا کردن انجام شد. دعا به عنوان یکی از انواع مناسک دینی در نظر گرفته شد و سعی ما بر این بود که ببینیم میزان پای بندی افراد مورد مطالعه به اعتقاد و عمل دعا کردن چقدر است؛ به علاوه در وهله بعد متغیرهای فرهنگی-اقتصادی مدرن از قبیل استفاده از رسانه‌های مدرن، سطح تحصیلات خود و والدین، اشتغال مادر، تولد در روستا یا شهر، احساس طبقاتی، میزان درآمد فرد و خانواده سنجیده

1. One way anova
2. T-test

شدند و نهایتاً رابطه این متغیرها با عمل دعا کردن به عنوان یکی از شاخص‌های بعد مناسکی دین داری مورد بررسی قرار گرفت. هم‌چنانکه در نظریات دیدیم فرض محققان حوزه جامعه‌شناسی دین بر این است که هر چه گرایش به عوامل مدرن بیشتر باشد، دین داری از بین می‌رود یا به حاشیه می‌رود یا تغییر شکل می‌یابد و یا به شکلی دیگر مجدداً احیا می‌شود.

یافته‌ها به ما نشان داد که در بین ۴۰۰ پاسخگوی مورد مطالعه، اعتقاد به دعا کردن بسیار بالاست و ۹۸/۵ درصد از پاسخگویان به آن اعتقاد داشتند و به همین دلیل بود که در ادامه، رابطه ای بین عوامل فرهنگی-اقتصادی مدرن با اعتقاد به دعا کردن مشاهده نشد؛ بنزیگر (۲۰۰۸) نیز در مطالعه اش به خوبی نشان می‌دهد که اعتقاد به دعا کردن در همه کشورها حتی در کشورهای به شدت سکولار، بسیار بالاست. کلارک و لکس (۲۰۰۹) به شکلی دیگر به همین نتیجه در تحقیق خود رسیده‌اند. به علاوه میزان دعا کردن (حداقل یک بار در روز) نیز درصد بالایی (۹۷/۷٪) را به خود اختصاص می‌داد.

هم‌چنان که ملاحظه شد اکثریت افراد، تمایل کمی به دعا کردن با اعضای خانواده و دیگران داشتند. این امر می‌تواند مؤید نظریات کسانی چون بروس (۲۰۰۷) باشد که قائل به فردی شدن دین در دنیای امروز هستند.

به علاوه تنها ۱۵ درصد از پاسخگویان، بیشتر اوقات با روحانی مسجد به عنوان فردی که نشان دهنده نهاد رسمی دین در جامعه است، دعا می‌کنند. اگرچه در دین اسلام دعا کردن هم به صورت فردی و هم به صورت جمعی مورد قبول است، اما در بسیاری از آیات و روایات، شاهد توصیه‌های فراروان برای دعا کردن در جمع هستیم. با این حال، درصد بالایی افرادی که برای دعا کردن در اجتماعات دینی حاضر نمی‌شوند، نشان دهنده این است که در واقع این افراد بیشتر تمایل دارند که بیرون از صورت نهادی شده دین و سازمان‌های دینی به دعا کردن بپردازند و این یادآور فردی شدن دین در بیان بروس و ایمان بدون تعلق در بیان دیوی است. به بیان دیگر، در حالی که در دوران معاصر، میزان و اعتقاد به دعا کردن بالاست و تحت تأثیر مدرنیته کاهش نیافته، اما صورت آن تغییر یافته و از قالب‌های جمعی خارج شده و به سوی قالب‌های فردی و معنوی پیش رفته است. بالا بودن میانگین فکر کردن به خداوند هنگام آرامش نیز این امر را تایید می‌کند که دین رسمی، نهادی و خارجی جای خود را به معنویت فردی و درونی می‌دهد.

آزمون فرضیات نشان داد که سطح تحصیلات والدین با برخی از گونه‌های دعا کردن رابطه دارد. سطح تحصیلات پدر با گونه دعای درخواستی رابطه منفی دارد. نتیجه مطالعه بیکر (۲۰۰۸) نیز در راستای این نتیجه نشان می‌دهد که هر چه سطح تحصیلات افراد پایین‌تر باشد گرایش بیشتری دارند تا برای خواسته‌هایشان دعا کنند. پدر خانواده اصولاً به عنوان تأمین‌کننده نیازهای اقتصادی خانواده در نظر گرفته می‌شود. از آنجایی که عموماً با افزایش سطح تحصیلات طبقه اجتماعی

افراد نیز بالاتر می‌رود، میزان خواسته‌های مادی افراد نیز افزایش می‌یابد. سطح تحصیلات مادر نیز با گونه دعای مناسبی رابطه مستقیم و معناداری داشت در حالی که با تمامی گونه‌های دعا رابطه منفی داشت و این با نتایج مطالعه موحد و همکاران (۱۳۸۷) و مراویگیلیا (۲۰۰۲) هم راستا بود. برگر بر این باور است که در عصر حاضر گرچه دین داری از میان مردم برچیده نمی‌شود اما افراد دارای تحصیلات بالای دانشگاهی بیشتر تحت تأثیر مدرنیته قرار می‌گیرند و از آن جایی که مادر نقش مهمی در فرآیند جامعه‌پذیری فرد ایفا می‌کند، از این رو سطح تحصیلات او می‌تواند عامل مهمی در اثرگذاری این فرآیند باشد.

هم چنین نتایج نشان داد که استفاده از وسایل ارتباط جمعی مدرن با دعای مناسبی و ذهنی رابطه منفی دارد؛ نتیجه مطالعه نوروزی و فرهادیان (۱۳۹۳) نیز نشان گر آن است که وسایل ارتباط جمعی از جمله متغیرهایی است که رابطه منفی با دین داری دارد. گونه دعای ذهنی بر حسب محل تولد (روستا-شهر) تفاوت معناداری را به ما نشان داد. دعای ذهنی نزدیکی بسیاری با گرایش‌های فردگرایانه و معنوی در دین دارد و از آن جایی که به تعبیر برگر شهرنشینی از جمله شاخصه‌های مدرنیته است و شهرنشینان کم‌تر از روستاییان دین دار هستند، تولد در روستا یا شهر بر گرایش به این گونه دعا اثر گذار است.

جامعه ایران، در حال حاضر نمونه بارز جامعه‌ای دینی است و دعا کردن از جمله آموزه‌های مهم و مورد تأکید این دین می‌باشد و از این رو مورد توجه خاصی قرار گرفته است. بالا بودن میزان دعا کردن و اعتقاد به دعا این امر را تأیید می‌کند؛ لذا از این منظر، دعا کردن تحت تأثیر عوامل فرهنگی و اقتصادی مدرن، با فروکاهش مواجه نشده است. اما برخی از گونه‌های آن، تحت تأثیر این عوامل کاهش یافته‌اند. به‌علاوه، امروزه شاهد تغییراتی در صورت‌های دعا کردن نیز هستیم. این تغییر، دعا کردن را از صورت‌های جمعی به صورت‌های فردی کشانده و گرایش دارد تا آن را از قالب نهادی خود خارج نماید. بنابراین، حتی اگر فرضیه حرکت به سمت عرفی شدن در ایران تأیید نشود، می‌توان آن را نوعی دگرگونی آهسته و پنهان در ساختارهای دین داری، دین ورزی و انجام مناسک دینی دانست که فردی شدن محور آن است.

منابع فارسی:

- پویافر، محمد رضا و نوا بخش، مهرداد (۱۳۸۹) «بررسی نشانه های عرفی شدن برای مطالعه تجربی در ایران»، مسائل اجتماعی ایران، سال ۱، شماره ۲، صص ۳۰-۷.
- تامسون، کنت (۱۳۸۱) «دین و دنیوی شدن». علی بهرامپور و حسن محدثی، ویراستار، دین و ساختار اجتماعی. تهران: نشر کویر.
- جلیلی، هادی (۱۳۸۳) تأملاتی جامعه شناسانه در سکولار شدن، تهران: طرح نو.
- دیلمنی، تیم (۱۳۹۲) نظریه های کلاسیک جامعه شناسی. ترجمه بهرنگ صدیقی و وحید طلوعی، تهران: نشر نی.
- سراج زاده، سید حسین (۱۳۷۸) «نگرش ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت های آن نظریه سکولار شدن». نمایه پژوهش. سال ۳، شماره ۹ و ۱۰، صص ۱۱۸-۱۰۵.
- سید فاطمی، نعیمه، رضائی، محبوبه، گیوری، اعظم و حسینی، فاطمه. (۱۳۸۵) «اثر دعا بر سلامت معنوی بیماران مبتلا به سرطان». فصلنامه پایش، سال ۵، شماره ۴، صص ۳۰۴-۲۹۵.
- کرمی پور، الله کرم (۱۳۸۸) «پیتر برگر و جامعه شناسی دین». مجله هفت آسمان، شماره ۴۲، صص ۱۶۲-۱۴۳.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹) جامعه شناسی. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
- موحد، مجید، عنایت، حلیمه و کایدان بدیع، میثم (۱۳۸۷) «دین داری و نگرش مدرن در میان زنان طلبه و دانشجوی». فصلنامه مطالعات اجتماعی و روان شناختی زنان، شماره ۱۸، صص ۳۰-۷.
- موحد، مجید و حمیدی زاده، احسان (۱۳۸۹) «مطالعه رابطه میان دینداری دانشجویان دوره دکتری دانشگاه شیراز با گرایش و فعالیت علمی آنان». پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه، شماره ۴، صص ۱۸۰-۱۵۷.
- نجاتی حسینی، محمود (۱۳۹۰) «نسبت «خود- دیگری» در گفتمان دعای شیعی»، راهبرد فرهنگ، شماره ۱۴ و ۱۵، صص ۳۶-۷.
- (۱۳۹۲) «دعا یک کنش اجتماعی دینی - مؤثر، مستمر، فراگیر»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی و ایران، شماره ۱، صص ۶۰-۳۷.
- نوروزی، فیض اله و فرهادیان، سعید (۱۳۹۳) «بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر دین داری جوانان»، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، شماره ۲۳، صص ۳۰-۷.
- ویلیم، ژان پل (۱۳۷۷) جامعه شناسی ادیان. ترجمه عبدالرحیم گواهی. تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
- همیلتون، ملکم (۱۳۹۰) جامعه شناسی دین. ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر ثالث.
- یوسف زاده، حسن (۱۳۸۸) «نگاهی به تحول آرای پیتر برگر درباره سکولاریسم»، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال ۱، شماره ۱، صص ۱۷۹-۱۴۵.

منابع انگلیسی:

Ap Sion, T. & Owe E. (2012) »Praying 'online': the ordinary theology of prayer intentions posted on the internet«, Journal of Beliefs & Values: Studies in Religion & Education, Vol 33, No 1. pp 95-109.

Baker, J. O. (2008) »An investigation of the sociological patterns of prayer frequency and content«, sociology of religion, Vol 69, No 2. pp 169-185.

Bänziger, S., Janssen, J., Scheepers P. (2008) »Praying in a Secularized Society: An Empirical Study of Praying Practices and Varieties«, The International Journal for the Psychology of Religion, No 18. pp 256-265.

Bruce, S (2006) »Secularization and the Impotence of Individualized Religion«, The hedgehog review, No 6. pp 35-45.

Clark, A.E and Lelkes.O (2009) Let us pray: Religious interaction in life satisfaction, Retrieved from [http:// www.pse.ens.fr](http://www.pse.ens.fr)> working paper.

Ducker, Ch. (2011) »Believing in Grace Davie: what does she bring to an understanding of mission in Europe?«, Encounters Mission Journal, No 36. pp 1-12.

Lin, N (1978) Foundation of social research. New York: Mc Grawhill.

Meravigilia, M. G. (2002) »Prayer in people with cancer«. cancer nursing Vol 25, No 4. pp 326- 331.

Martin, D. (2011) The Future of Christianity: Reflections on Violence and Democracy, Religion, England: ashgate publishing.

Poloma, M. M. & Pendleton, B. F. (1989) »Exploring types of prayer and quality of life: A research note«, Review of religious research, No 31. pp 46-53.

Voas, D. & Bruce, S. (2007) »The Spiritual Revolution: Another False Dawn for the Sacred«, K. Flanagan & P. C. Jupp, Editor, Sociology of spirituality, England: ashgate publishing.